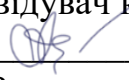

Міністерство освіти і науки України
Бердянський державний педагогічний університет
кафедра соціальної роботи та інклюзивної освіти

Допущено до захисту
Завідувач кафедри
 Катерина ПЕТРОВСЬКА
«22» листопада 2025

**СОЦІАЛЬНА РОБОТА ТА ПСИХОЛОГІЧНА ПІДТРИМКА СІМЕЙ
В УМОВАХ ВІЙНИ:
ВИКЛИКИ ТА РЕАЛІЇ СЬОГОДЕННЯ**

Кваліфікаційна робота магістра

Виконавець: здобувачка другого (магістерського)
рівня вищої освіти, групи м22СР-з
Галузь знань 23 Соціальна робота
Спеціальність 231 Соціальна робота
Освітньо-професійна програма:
Поствоєнна соціально-психологічна реабілітація
Олена ТЕРЕХОВА

Керівник:
к. пед. н., доц. Анастасія ТУРГЕНЄВА

Рецензент:
к. пед. н., доц. Катерина ПЕТРОВСЬКА

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ ТА ПСИХОЛОГІЧНОЇ ПІДТРИМКИ СІМЕЙ В УМОВАХ ВІЙНИ.....	6
1.1. Сім'я в умовах війни як об'єкт соціальної роботи	6
1.2. Психологічні наслідки воєнних подій для сімей.....	14
1.3. Нормативно-правові та інституційні засади підтримки сімей.....	22
Висновки до першого розділу.....	32
РОЗДІЛ 2. ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ ТА ПСИХОЛОГІЧНОЇ ПІДТРИМКИ СІМЕЙ В УМОВАХ ВІЙНИ.....	34
2.1. Досвід діяльності Центру надання соціальних послуг у сфері соціальної та психологічної підтримки сімей в умовах війни.....	34
2.2. Рекомендації щодо підвищення ефективності соціальної роботи та психологічної підтримки сімей в умовах війни.....	39
Висновки до другого розділу.....	47
ВИСНОВКИ.....	50
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	54

ВСТУП

Актуальність дослідження зумовлена тим, що війна як тривалий кризогенний чинник радикально змінює умови життєдіяльності сімей, посилює соціальну вразливість і створює ризики для психічного здоров'я дорослих і дітей. Воєнні події призводять до вимушеного переміщення, втрати житла й доходів, розлуки з членами родини, порушення соціальних зв'язків, зростання навантаження на батьківство та трансформації сімейних ролей. На цьому тлі поширюються хронічний стрес, тривожність, емоційне виснаження, конфліктність у сім'ї, а також труднощі адаптації дітей і підлітків. Відтак соціальна робота з сім'ями в умовах війни потребує не фрагментарних, а комплексних і скоординованих підходів, які поєднують соціальні послуги з психосоціальною та психологічною підтримкою, орієнтуються на потреби сім'ї й активують її ресурси та резильєнтність.

Проблема підтримки сім'ї є міждисциплінарною та розглядається в контексті соціальної роботи, психології кризових станів, сімейної психології, психотравматології та психосоціальної підтримки. Ступінь наукової розробленості теми засвідчує наявність значного теоретичного підґрунтя. Питання соціальної роботи з сім'єю, соціального супроводу, технологій соціальної підтримки та організації соціальних послуг висвітлено у працях вітчизняних науковців, зокрема І. Зверевої, А. Капської, О. Безпалько, Н. Заверико та інших. Психологічні аспекти переживання кризових і травматичних подій, особливості адаптації та відновлення особистості й сім'ї в умовах соціальних потрясінь розкривалися у працях С. Максименка, Т. Титаренко та інших дослідників. Теоретико-методологічні засади сімейної стійкості, резильєнтності та подолання втрат відображені у роботах зарубіжних авторів, зокрема F. Walsh (сімейна резильєнтність), P. Boss (невизначена втрата), S. Hobfoll (консервація ресурсів і ресурсний підхід), J. Herman та B. van der Kolk (психотравма й наслідки травматичного досвіду).

Водночас сучасні умови війни висувають нові виклики до системи підтримки сімей: зростає потреба в травмаінформованому підході, у розвитку міжвідомчої взаємодії, у підвищенні доступності допомоги та у зміцненні професійної стійкості фахівців, які працюють із кризовими запитами. Це зумовлює актуальність узагальнення практичного досвіду установ соціальної сфери на рівні громади та розроблення прикладних рекомендацій для підвищення результативності підтримки сімей.

Об'єкт дослідження: соціальна робота та психологічна підтримка сімей.

Предмет дослідження: зміст та форми соціальної роботи та психологічної підтримки сімей в умовах війни.

Мета дослідження: теоретично обґрунтувати особливості соціальної роботи та психологічної підтримки сімей в умовах війни і на основі аналізу практичного досвіду розробити рекомендації щодо підвищення ефективності такої підтримки.

Відповідно до проблеми, об'єкта, предмета і мети дослідження вирішувалися такі **завдання**:

1. Розкрити сутність сім'ї в умовах війни як об'єкта соціальної роботи та визначити її типові потреби.
2. Виявити психологічні наслідки воєнних подій для сімей.
3. Проаналізувати нормативно-правові та інституційні засади підтримки сімей.
4. Узагальнити досвід діяльності Центру надання соціальних послуг у сфері соціальної та психологічної підтримки сімей.
5. Розробити рекомендації щодо підвищення ефективності соціальної роботи та психологічної підтримки сімей.

Для розв'язання поставлених завдань використано комплекс різноманітних **методів дослідження**: теоретичні (аналіз, синтез, порівняння, узагальнення наукових джерел); емпіричні (аналіз документації

та практики діяльності установи, узагальнення практичного досвіду); методи інтерпретації та систематизації результатів.

Структура магістерської роботи. Робота складається зі вступу, двох розділів, висновків до кожного з них, загальних висновків, списку використаних джерел та додатків. Повний обсяг магістерської роботи становить 59 сторінок, основний зміст викладено на 53 сторінках.

РОЗДІЛ 1.

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ ТА ПСИХОЛОГІЧНОЇ ПІДТРИМКИ СІМЕЙ В УМОВАХ ВІЙНИ

1.1. Сім'я в умовах війни як об'єкт соціальної роботи

У сучасних умовах війни сім'я постає як складна соціальна система, функціонування якої відбувається в ситуації тривалого стресу, небезпеки та невизначеності. Воєнні дії суттєво трансформують життєвий простір сім'ї, впливаючи на її соціальні, психологічні, економічні та виховні функції, що зумовлює необхідність розгляду сім'ї як важливого об'єкта соціальної роботи.

Сім'я в умовах війни розглядається як соціальна система, що функціонує під впливом воєнних подій і зазнає комплексних змін, пов'язаних із порушенням відчуття безпеки, стабільності життєвих умов, цілісності сімейних зв'язків і доступу до ресурсів. На відміну від сім'ї в умовах мирного часу, така сім'я змушена адаптуватися не до окремої кризової ситуації, а до тривалого, системного кризового контексту [16; 31; 44].

До основних ознак сім'ї в умовах війни належать:

- постійна або періодична загроза безпеці життя та здоров'я членів родини;
- хронічне психоемоційне напруження, зумовлене воєнними подіями, втратами, розлукою або вимушеним переміщенням;
- порушення звичних сімейних ролей і функцій, зокрема зміна ролі годувальника, поєднання кількох сімейних ролей, підвищене навантаження на окремих членів родини;
- обмеженість матеріальних, соціальних і психологічних ресурсів;
- зростання потреби сім'ї у зовнішній підтримці з боку держави, громади, соціальних служб та інших суб'єктів соціальної роботи [5; 16; 44].

Специфіка функціонування сім'ї в умовах війни полягає в необхідності одночасно забезпечувати безпеку, адаптацію та підтримку

своїх членів у ситуації нестабільності. Сім'я нерідко переходить у режим кризового реагування, коли пріоритетними стають задоволення базових потреб, збереження життя і здоров'я та підтримання емоційної цілісності. За таких умов ускладнюється повноцінне виконання виховної, соціалізаційної та підтримувальної функцій, що особливо позначається на становищі дітей [10; 18].

Водночас сім'я в умовах війни є не лише вразливою системою, а й важливим ресурсом адаптації та відновлення. Підтримувальні взаємини, згуртованість, гнучкість у розподілі ролей та здатність залучати зовнішні ресурси сприяють формуванню сімейної резильєнтності [31; 48]. Поєднання підвищеної вразливості та потенціалу до відновлення визначає особливе місце сім'ї в системі соціальної роботи й психологічної підтримки.

Війна виступає потужним кризогенним чинником, який комплексно впливає на всі сфери життєдіяльності сім'ї та змінює базові умови її функціонування. На відміну від окремих життєвих криз, воєнні події мають тривалий, системний і непередбачуваний характер, що ускладнює адаптацію сім'ї та поступово виснажує її ресурси [13; 31; 44].

Однією з ключових трансформацій є порушення відчуття безпеки як базової умови стабільного функціонування сім'ї та психологічного благополуччя її членів. Постійна загроза життю й здоров'ю, повітряні тривоги, обстріли, інформаційне перенасичення негативними повідомленнями спричиняють тривале психоемоційне напруження. За таких умов увага членів сім'ї значною мірою зосереджується на питаннях безпеки й задоволення першочергових потреб, що ускладнює довгострокове планування та реалізацію інших сімейних функцій [10; 13].

Війна також суттєво порушує стабільність життєвих умов сім'ї. Вимушене переміщення, втрата житла, роботи або звичного способу життя призводять до руйнування повсякденних рутин і передбачуваності, які є важливими чинниками психологічної рівноваги. Нестабільність умов проживання та доходів ускладнює виконання сім'єю економічної й захисної

функцій та може посилювати напруження у внутрішньосімейних взаєминах [16; 31; 44].

Значних змін зазнає й ресурсний потенціал сім'ї. Матеріальні ресурси можуть скорочуватися або ставати нестабільними, а психологічні – виснажуватися внаслідок тривалого стресу, втрат і невизначеності. Водночас ускладнення доступу до освітніх, медичних і соціальних послуг створює додаткове навантаження, особливо для сімей із дітьми та іншими членами родини, які потребують постійної підтримки [5; 14; 44].

Окремим наслідком війни є порушення соціальних зв'язків. Вимушене переміщення та роз'єднання родин можуть призводити до послаблення контактів із родичами, друзями, сусідами та втрати звичних форм соціальної взаємодії. Зменшення доступної соціальної підтримки посилює ризик ізоляції та ускладнює адаптацію сім'ї до змінених умов життя [12; 31; 44].

Зазначені зміни відбуваються не ізольовано, а взаємопов'язано, впливаючи і на внутрішню організацію сімейного життя. У кризових воєнних умовах сім'я вимушено перебудовує розподіл ролей, межі відповідальності, способи прийняття рішень і моделі взаємодії. Такі зміни можуть мати як адаптивний характер, виявляючись у мобілізації ресурсів і посиленні згуртованості, так і створювати ризики перевантаження, конфліктів та емоційного віддалення [16; 31; 44].

У воєнний період батьківська роль ускладнюється через необхідність одночасно забезпечувати безпеку дитини, її емоційну підтримку та організацію повсякденного життя в умовах нестабільності. Батьки змушені швидко реагувати на загрози, приймати складні рішення щодо переміщення, навчання та режиму дня, водночас підтримуючи дитину й регулюючи власний стрес. Серед можливих викликів – емоційне виснаження, підвищена тривожність, зміна виховних стратегій, труднощі з підтриманням стабільних правил і психологічних кордонів у сім'ї [10; 25; 46].

Партнерські стосунки також зазнають значного навантаження через фінансові труднощі, побутову нестабільність, різні способи переживання стресу та можливу тривалу розлуку. Додатковими джерелами напруження можуть ставати нерівномірний розподіл обов'язків, втома та обмеження приватного простору [25; 31; 44]. Водночас взаємна підтримка, довіра, відкрита комунікація та спільне прийняття рішень здатні виступати ресурсами збереження сімейної стійкості [31; 48].

Воєнні умови можуть збільшувати доглядове навантаження на сім'ю, особливо за наявності дітей, літніх людей, осіб з інвалідністю або членів родини з хронічними захворюваннями. Обмежений доступ до медичних і соціальних послуг посилює відповідальність членів сім'ї за організацію догляду, що потребує додаткових ресурсів, часу та емоційних зусиль і може призводити до перевантаження осіб, які здійснюють догляд [14; 44].

Змін зазнає й економічна функція сім'ї. Втрата роботи, скорочення доходів, вимушене переміщення та додаткові витрати на житло, лікування чи навчання знижують фінансову стабільність родини. У відповідь сім'ї можуть шукати тимчасову зайнятість, переорієнтовувати професійну діяльність, звертатися по соціальні виплати або гуманітарну допомогу. Економічна нестабільність при цьому здатна посилювати загальний рівень напруження у сімейній системі [16; 44].

Війна змінює можливості сім'ї реалізовувати виховну функцію та забезпечувати соціалізацію дітей. Дистанційне або змішане навчання, перерви в освітньому процесі через безпекові загрози, обмеження дозвілля та контактів з однолітками створюють додаткові виклики. Сім'я змушена брати на себе більше освітніх і виховних завдань, часто виконуючи їх в умовах власного виснаження [10; 26; 33]. Водночас сімейне середовище зберігає важливе значення для формування в дитини відчуття безпеки, емоційної регуляції та стабільності [25; 46].

Таким чином, трансформація сімейних ролей і функцій у воєнний період відбувається в різних сферах сімейного життя та безпосередньо

пов'язана зі зміною потреб родини. Унаслідок цього потреби сімей набувають комплексного й динамічного характеру, охоплюючи соціальну, психологічну, інформаційну, правову та матеріальну сфери.

Соціальні потреби сімей пов'язані зі збереженням або відновленням соціальних зв'язків, інтеграцією в нове соціальне середовище та доступом до соціальних послуг. В умовах вимушеного переміщення сім'ї можуть потребувати соціального супроводу, посередництва у взаємодії з установами, сприяння у встановленні контактів із закладами освіти, охорони здоров'я та соціального захисту. Важливими є також подолання соціальної ізоляції та залучення сімей до ресурсів громади [17; 19; 35].

Психологічні потреби зумовлені хронічним стресом, переживанням втрат, тривогою за безпеку близьких, невизначеністю та виснаженням. Психологічна допомога сім'ям може бути спрямована на стабілізацію емоційного стану, відновлення відчуття безпеки, підтримку батьківства та поліпшення внутрішньосімейної комунікації [13; 18; 43].

Інформаційні потреби пов'язані з необхідністю отримання своєчасної, достовірної та зрозумілої інформації щодо доступних видів допомоги, соціальних послуг, порядку отримання виплат, освітніх і медичних можливостей та правил безпеки. Наявність зрозумілої інформації полегшує орієнтування сім'ї в системі підтримки та прийняття рішень у кризових умовах [16; 19].

Правові потреби виникають у зв'язку зі зміною життєвих обставин і правового становища членів сім'ї. Вони можуть стосуватися оформлення соціальних виплат і пільг, реєстрації статусу внутрішньо переміщеної особи, відновлення документів, вирішення житлових, трудових та сімейно-правових питань. У таких ситуаціях важливого значення набувають правове інформування, консультування та сприяння в реалізації гарантованих законодавством прав [22; 23].

Матеріальні потреби пов'язані з порушенням економічної стабільності внаслідок втрати роботи, житла або джерел доходу. Сім'ї

можуть потребувати фінансової та гуманітарної допомоги, забезпечення житлом, продуктами харчування, одягом, засобами гігієни та іншими необхідними ресурсами [5; 14]. При цьому матеріальні труднощі тісно взаємопов'язані з іншими проблемами сім'ї та можуть посилювати її психоемоційне навантаження.

Багатовимірність потреб зумовлює необхідність комплексного підходу до підтримки сім'ї з урахуванням конкретної життєвої ситуації, наявних ресурсів і ступеня впливу воєнних подій. Водночас рівень вразливості різних сімей є неоднаковим: окремі категорії родин через сукупність соціальних, економічних та психологічних чинників потребують особливої уваги з боку суб'єктів соціальної роботи [14; 16].

До таких категорій належать насамперед сім'ї внутрішньо переміщених осіб, які стикаються з необхідністю адаптації до нового місця проживання, втратою або зміною житлових умов, роботи та звичного соціального оточення. Їхня ситуація може ускладнюватися нестабільністю доходів, труднощами доступу до окремих послуг і необхідністю формування нових соціальних зв'язків у приймаючій громаді [17; 44].

Особливої уваги потребують сім'ї військовослужбовців, зокрема родини, які переживають тривалу розлуку, поранення або загибель близької людини. Такі обставини можуть супроводжуватися тривогою, емоційним виснаженням, зміною сімейних ролей і збільшенням навантаження на інших членів родини. Відповідно, психологічна підтримка таких сімей може поєднуватися із соціальним супроводом, інформаційною та правовою допомогою [3; 16].

До груп підвищеної вразливості належать також сім'ї з дітьми, оскільки воєнні події ускладнюють виконання батьківських функцій, порушують звичні умови навчання, розвитку та соціалізації дітей. Це актуалізує потребу в підтримці батьківства, психологічній допомозі та соціально-педагогічному супроводі [10; 15; 26].

Окремої підтримки можуть потребувати сім'ї, у складі яких є особи з інвалідністю або члени родини з хронічними захворюваннями. В умовах війни для них особливо важливими стають безперервність медичної, реабілітаційної та соціальної допомоги, доступність необхідних послуг і підтримка осіб, які здійснюють догляд [14; 16].

Підвищена вразливість може бути властива також неповним і малозабезпеченим сім'ям, а також родинам, які зазнали втрати близьких або пережили травматичні події. Поєднання економічних труднощів, психоемоційного навантаження та обмежених ресурсів може ускладнювати самостійне подолання ними кризової ситуації [11; 14; 32].

Водночас належність до певної категорії сама по собі не визначає рівень спроможності сім'ї до подолання труднощів. Важливого значення набувають наявні внутрішні й зовнішні ресурси, які забезпечують здатність сімейної системи адаптуватися до змінених умов. У цьому контексті особливої уваги заслуговує поняття сімейної резильєнтності – здатності сім'ї зберігати функціональність, адаптуватися та поступово відновлюватися попри тривалий стрес і кризові події [31; 48].

До внутрішніх ресурсів сім'ї належать якість внутрішньосімейних взаємин, емоційна згуртованість, підтримувальна комунікація, взаємна довіра та здатність відкрито обговорювати труднощі. Важливе значення мають також гнучкість у розподілі ролей, готовність до взаємодопомоги, спільне прийняття рішень і збереження відчуття єдності навіть у ситуації вимушеної розлуки [31; 48].

Суттєвим ресурсом є й психологічна спроможність окремих членів сім'ї до саморегуляції, емоційної стабілізації, збереження надії та життєвих смислів [13; 31]. Підтриманню передбачуваності сімейного життя сприяють також збереження доступних повсякденних рутин, сімейних традицій і спільної діяльності [25; 48].

До зовнішніх ресурсів належить підтримка з боку розширеної родини, друзів, сусідів і громади. Збереження або відновлення соціальних зв'язків

зменшує ризик ізоляції та розширює можливості сім'ї для отримання практичної й емоційної допомоги. Важливим ресурсом є також доступ до соціальних, психологічних, освітніх і медичних послуг [12; 31; 43].

Особливе місце серед зовнішніх ресурсів посідають інституційні можливості підтримки – діяльність соціальних служб, закладів освіти й охорони здоров'я, громадських та благодійних організацій. Ефективність використання таких ресурсів пов'язана не лише з їх наявністю, а й із доступністю для сім'ї, зрозумілою маршрутизацією та налагодженою міжвідомчою взаємодією [19; 38].

Отже, ресурсний підхід дозволяє розглядати сім'ю не лише через сукупність проблем і дефіцитів, а як активного учасника процесу подолання кризової ситуації. Завдання соціальної роботи в такому контексті полягає також у виявленні, активації та зміцненні внутрішніх і зовнішніх ресурсів сім'ї, які можуть підтримувати її адаптацію та відновлення.

В умовах війни сім'я постає об'єктом соціальної роботи, оскільки наслідки воєнних подій можуть створювати або поглиблювати складні життєві обставини, порушувати виконання сімейних функцій і обмежувати можливості родини самостійно задовольняти потреби своїх членів [16; 19]. Підставами для професійного втручання можуть бути вимушене переміщення, втрата житла чи джерел доходу, розлука або втрата членів родини, порушення дитячо-батьківських взаємин, психоемоційне виснаження, ризики насильства, соціальна ізоляція та обмежений доступ до необхідних послуг [22; 23; 35].

Соціальна робота з сім'ями в таких умовах має ґрунтуватися на повазі до гідності людини, індивідуальному підході, добровільності, конфіденційності, комплексності та врахуванні потреб і ресурсів конкретної сім'ї [22; 30]. Важливим є врахування впливу пережитого травматичного досвіду та недопущення повторної травматизації у процесі надання допомоги [13; 43]. Комплексний характер проблем сім'ї також зумовлює необхідність міждисциплінарної та міжвідомчої взаємодії [35; 38].

Основними орієнтирами соціальної роботи з сім'єю в умовах війни є стабілізація її життєдіяльності, зменшення соціальної та психологічної вразливості, сприяння відновленню здатності виконувати основні сімейні функції, підтримка батьківства, захист прав та інтересів дітей, забезпечення доступу до необхідних ресурсів і послуг [19; 23; 35]. Важливо, щоб професійна допомога не формувала залежності сім'ї від системи підтримки, а сприяла розвитку її здатності використовувати власні та зовнішні ресурси для подолання складних життєвих обставин.

Таким чином, сім'я в умовах війни є складною соціальною системою, на функціонування якої одночасно впливають безпекові, соціально-економічні та психологічні чинники. Воєнні події трансформують сімейні ролі й функції, змінюють структуру потреб, можуть поглиблювати вразливість окремих категорій родин, але водночас актуалізують внутрішні та зовнішні ресурси сімейної резильєнтності. Це обґрунтовує необхідність комплексної, індивідуалізованої та ресурсно орієнтованої соціальної роботи, спрямованої як на подолання наслідків кризових обставин, так і на зміцнення спроможності сім'ї до адаптації та відновлення.

1.2. Психологічні наслідки воєнних подій для сімей

Війна є потужним психотравмуючим чинником, вплив якого поширюється не лише на окрему особистість, а й на всю сімейну систему. На відміну від одноразових або короткотривалих кризових подій, воєнні дії мають тривалий, повторюваний і непередбачуваний характер, що створює умови для хронічного стресу та постійного психологічного напруження. За таких обставин порушується відчуття безпеки, контролю над життям і передбачуваності майбутнього, які є важливими для психологічного благополуччя людини [13; 42; 45].

Специфіка впливу війни на психічний стан членів сім'ї значною мірою визначається накопичувальним характером стресових чинників. Безпосередня загроза життю, вимушене переміщення, втрата близьких, тривалі розлуки, економічна нестабільність, інформаційне перевантаження та постійне очікування небезпеки можуть поєднуватися та взаємно посилювати свій вплив. Тривала дія таких чинників поступово виснажує адаптаційні ресурси людини та ускладнює психологічну адаптацію до змінених умов життя [6; 11; 42].

Важливо враховувати, що переживання воєнних подій відбувається в сімейному контексті. Психоемоційні стани членів родини взаємопов'язані: переживання однієї людини можуть позначатися на поведінці, емоційному стані та відчутті безпеки інших. Водночас сім'я здатна виконувати захисну функцію, пом'якшуючи негативний вплив травматичних подій завдяки підтримувальним взаєминам, взаємній турботі та конструктивній комунікації [25; 31; 48].

Характер та інтенсивність психологічних наслідків війни залежать від багатьох чинників: безпосередності й тривалості впливу травматичних подій, наявності втрат, віку членів сім'ї, попереднього життєвого досвіду, доступності соціальної підтримки та внутрішніх ресурсів родини [11; 13; 45]. Тому психологічні наслідки воєнних подій доцільно розглядати диференційовано, враховуючи особливості їх прояву в дорослих, дітей і підлітків, а також вплив цих проявів на функціонування сімейної системи загалом.

Умови війни створюють для дорослих членів сім'ї ситуацію тривалого психоемоційного напруження. Дорослі водночас переживають власні страхи, втрати й невизначеність та несуть відповідальність за безпеку, матеріальне забезпечення й емоційну підтримку інших членів родини. Поєднання особистих переживань із необхідністю виконувати батьківські, партнерські, професійні та інші соціальні ролі істотно збільшує психологічне навантаження [6; 13; 43].

Одним із найбільш поширених психологічних наслідків є хронічний стрес. Постійне очікування небезпеки, необхідність швидко реагувати на загрози, невизначеність майбутнього та нестабільність життєвих умов виснажують адаптаційні ресурси людини. Тривале стресове навантаження може супроводжуватися зниженням працездатності, труднощами концентрації уваги, порушеннями сну, підвищеною втомлюваністю та соматичними проявами, що, своєю чергою, ускладнює виконання сімейних і професійних ролей [6; 11; 42].

Поширеною психоемоційною реакцією є також тривожність, пов'язана з переживанням за власне життя та життя близьких, страхом втрат, економічною нестабільністю, невизначеністю й інформаційним навантаженням. Вона може супроводжуватися постійним внутрішнім напруженням, підвищеною пильністю, дратівливістю та труднощами у прийнятті рішень [11; 13]. Якщо такий стан зберігається тривалий час, він позначається не лише на індивідуальному самопочутті людини, а й на характері її взаємодії з іншими членами сім'ї.

Тривале перебування в умовах стресу та тривожності може призводити до емоційного й фізичного виснаження. Воно проявляється відчуттям втоми, зниженням мотивації та активності, відчуттям безсилля, труднощами у відновленні психологічних ресурсів. Додатковим джерелом напруження для дорослих може бути переживання власної неспроможності повністю захистити близьких від небезпеки або забезпечити звичний рівень стабільності сімейного життя [6; 43].

На тлі тривалого стресового навантаження можуть виникати труднощі емоційної регуляції: різкі зміни настрою, дратівливість, спалахи гніву, надмірна емоційна реактивність або, навпаки, емоційне відсторонення. Зниження здатності усвідомлювати й регулювати власні емоційні реакції ускладнює конструктивну комунікацію та може негативно позначатися на психологічному кліматі сім'ї [13; 43].

Таким чином, психологічні наслідки війни для дорослих не обмежуються індивідуальним рівнем. Емоційний стан дорослого впливає на виконання ним батьківських і партнерських функцій та на загальну атмосферу в родині. Особливого значення це набуває у взаємодії з дітьми, для яких поведінка значущих дорослих залишається одним із важливих орієнтирів у сприйнятті небезпеки та формуванні відчуття безпеки.

Діти та підлітки є особливо чутливими до впливу воєнних подій, оскільки їхній психологічний розвиток триває, а можливості самостійного осмислення й подолання травматичного досвіду залежать від віку, попереднього досвіду та підтримки дорослих [10; 26]. Психологічні наслідки війни для дітей значною мірою визначаються не лише характером пережитих подій, а й сімейним контекстом, у якому відбувається їх переживання.

У дітей молодшого віку реакції на воєнні події можуть проявлятися через страхи, підвищену тривожність, емоційну нестабільність, порушення сну, соматичні скарги та регресивні форми поведінки. Діти можуть гостро реагувати на розлуку з близькими, зміну місця проживання, руйнування звичних повсякденних рутин і напружений емоційний стан дорослих. Оскільки дитина не завжди здатна чітко вербалізувати власні переживання, психологічні труднощі нерідко виявляються через зміни поведінки, емоційні реакції або тілесні симптоми [10; 26; 27].

Для підлітків психологічні наслідки війни можуть мати більш складний характер. Поряд із тривожністю та страхами можуть виникати дратівливість, емоційне відсторонення, зниження навчальної мотивації, труднощі соціальної адаптації та невизначеність щодо майбутнього. Воєнні події накладаються на характерні для підліткового віку процеси становлення ідентичності, самовизначення та побудови життєвих планів, що створює додаткове психологічне навантаження [10; 13; 26].

Важливим чинником, який визначає особливості переживання дитиною воєнних подій, є сімейне середовище. Емоційний стан батьків,

стиль взаємодії з дитиною, характер комунікації, стабільність доступних повсякденних рутин та рівень підтримки впливають на те, як дитина сприймає небезпечні події та справляється з ними. Підвищена тривожність, виснаження або конфліктність дорослих можуть посилювати дитячі страхи, тоді як підтримувальні взаємини, передбачуваність, доступне пояснення подій та емоційна присутність дорослого можуть виконувати захисну функцію [18; 25; 46].

Отже, психологічні наслідки війни для дітей і підлітків проявляються в емоційній, поведінковій, когнітивній та соціальній сферах, а їх характер та інтенсивність значною мірою залежать від умов, у яких дитина переживає воєнний досвід. Це зумовлює необхідність розглядати психологічну підтримку дитини в тісному зв'язку з підтримкою батьків і сімейної системи загалом.

Психоемоційні зміни окремих членів родини закономірно позначаються на внутрішньосімейній взаємодії та комунікації. Тривалий стрес, невизначеність, матеріальні труднощі та загроза безпеці змінюють звичні способи спілкування, розв'язання конфліктів і прояву емоційної близькості [25; 31].

Одним із можливих наслідків є зниження якості сімейної комунікації. Під впливом стресу дорослі можуть ставати менш уважними до емоційних потреб інших членів родини, уникати розмов про складні переживання або, навпаки, проявляти підвищену емоційну реактивність. Це може ускладнювати взаєморозуміння та створювати додаткове напруження у сімейних стосунках [25; 40].

У воєнних умовах можуть загострюватися й сімейні конфлікти. Їх джерелами стають побутові труднощі, фінансова нестабільність, перевантаження обов'язками, дефіцит особистого простору та відмінності у способах подолання стресу. За недостатності конструктивних способів комунікації такі суперечності можуть набувати затяжного характеру та негативно позначатися на психологічному кліматі сім'ї [25; 31; 40].

Іншим можливим проявом є емоційне віддалення між членами родини. Прагнучи захистити близьких, людина може приховувати власні переживання, уникати обговорення болісних тем або зосереджуватися переважно на практичних питаннях виживання. Унаслідок цього зменшується емоційна відкритість і можливість отримувати підтримку всередині самої сім'ї [31; 45].

Особливого значення набуває дитячо-батьківська комунікація. В умовах власного стресу батькам може бути складніше помічати та приймати емоційні реакції дитини. Водночас відкритий діалог, пояснення подій відповідно до віку, визнання переживань дитини та збереження доступних елементів звичного життя допомагають підтримувати відчуття безпеки й довіри у дитячо-батьківських взаєминах [18; 25; 26].

Вплив війни на сімейну взаємодію при цьому не є виключно деструктивним. У складних обставинах можуть активізуватися взаємна турбота, підтримка, готовність розподіляти відповідальність і спільно долати труднощі. Посилення згуртованості, конструктивна комунікація та здатність сім'ї адаптувати способи взаємодії до нових обставин виступають важливими складовими сімейної резильєнтності [31; 48].

Поряд зі змінами повсякденної взаємодії воєнні події можуть спричиняти виникнення або загострення сімейних криз. На відміну від нормативних криз, пов'язаних із закономірними етапами життєвого циклу сім'ї, кризові ситуації, спричинені війною, мають ненормативний характер і можуть виникати раптово, тривати невизначений час та супроводжуватися одночасним впливом кількох несприятливих чинників [12; 34].

Сімейна криза в умовах війни може бути зумовлена втратою безпеки, вимушеним переміщенням, розлукою або загибеллю членів родини, економічною та житловою нестабільністю, руйнуванням соціальних зв'язків і обмеженням доступу до необхідних ресурсів. Накопичення таких чинників порушує звичні механізми сімейного функціонування та може знижувати здатність родини самотійно долати труднощі [12; 31; 45].

Одним із ризиків є порушення адаптаційних механізмів сім'ї, що може проявлятися у зростанні емоційного напруження, конфліктності, взаємних звинуваченнях, уникненні контактів або відстороненні. За таких умов ускладнюється виконання сім'єю підтримувальної, захисної та виховної функцій [12; 31].

Тривалий стрес може також сприяти формуванню дезадаптивних способів реагування – уникнення проблем, соціальної ізоляції, агресивних реакцій, надмірного контролю або інших форм поведінки, які не забезпечують конструктивного подолання кризової ситуації. У довготривалій перспективі закріплення таких моделей здатне ускладнювати відновлення сімейного функціонування [11; 13; 42].

Особливої уваги потребують сім'ї, які одночасно переживають декілька кризових обставин, наприклад вимушене переміщення в поєднанні з втратою доходу, розлуку з близькою людиною та необхідність самотійно виконувати додаткові сімейні обов'язки. Накопичення несприятливих чинників за недостатності внутрішніх і зовнішніх ресурсів підвищує ризик затяжного кризового стану та виснаження адаптаційного потенціалу сім'ї [14; 31; 43].

Тому важливого значення набуває своєчасне виявлення ознак сімейної кризи та визначення ресурсів, які можуть бути використані для її подолання. Соціальна й психологічна підтримка в таких випадках має бути спрямована не лише на зменшення актуального напруження, а й на відновлення здатності сім'ї до конструктивної взаємодії, прийняття рішень та використання доступних внутрішніх і зовнішніх ресурсів [18; 35; 43].

Окремим аспектом психологічних наслідків війни є взаємний вплив психоемоційних станів членів сім'ї. У сімейній системі переживання однієї людини не існують ізольовано: тривога, страх, виснаження або емоційна нестабільність одного члена родини можуть позначатися на стані інших. Особливого значення цей механізм набуває у взаємодії дорослих із дітьми,

які значною мірою орієнтуються на реакції значущих дорослих під час оцінювання рівня небезпеки [18; 25; 26].

У цьому контексті важливим є явище вторинної травматизації, пов'язане з опосередкованим впливом травматичного досвіду іншої людини. У сімейному середовищі дитина може не бути безпосереднім свідком певної травматичної події, однак переживати її наслідки через зміни емоційного стану й поведінки близьких дорослих, порушення звичного сімейного життя та загальний рівень напруження [11; 18]. Подібний взаємний вплив можливий і між дорослими членами родини.

Водночас взаємозалежність психоемоційних станів не обов'язково має негативний характер. Сімейна система здатна виконувати захисну та стабілізувальну функцію. Взаємна турбота, підтримувальна комунікація, визнання переживань, можливість відкрито говорити про труднощі та спільно шукати способи їх подолання сприяють зменшенню психологічного напруження та підтримують адаптаційний потенціал родини [25; 31; 48].

Таким чином, психологічні наслідки воєнних подій для сім'ї мають системний і багаторівневий характер. Вони виявляються у психоемоційному стані дорослих, психологічних і поведінкових реакціях дітей та підлітків, змінах внутрішньосімейної комунікації, виникненні або загостренні сімейних криз і взаємному впливі переживань членів родини. Водночас характер цих наслідків залежить не лише від інтенсивності воєнного досвіду, а й від внутрішніх ресурсів сім'ї, якості взаємин і доступності зовнішньої підтримки. Саме тому психологічна допомога сім'ям в умовах війни має ґрунтуватися на системному підході, що передбачає роботу не лише з окремими психологічними проявами, а й із сімейною взаємодією, ресурсами та механізмами адаптації родини.

1.3. Нормативно-правові та інституційні засади підтримки сімей

Нормативно-правове забезпечення підтримки сімей в Україні ґрунтується на системі законодавчих і підзаконних нормативно-правових актів, що визначають засади соціального захисту населення, організації соціальної роботи, надання соціальних послуг, охорони дитинства та підтримки сімей, які перебувають у складних життєвих обставинах. В умовах війни значення цієї системи суттєво зростає, оскільки збільшується кількість сімей, які потребують соціальної, психологічної, матеріальної, правової та інших видів допомоги.

Базові засади державної підтримки сім'ї визначені Конституцією України, відповідно до положень якої людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються найвищою соціальною цінністю, а громадянам гарантується право на соціальний захист. Конституційні положення щодо охорони сім'ї, дитинства, материнства і батьківства формують загальне правове підґрунтя державної політики у сфері підтримки сімей.

Одним із ключових нормативно-правових актів у досліджуваній сфері є Закон України «Про соціальні послуги», який визначає основні організаційні та правові засади надання соціальних послуг особам і сім'ям, що перебувають у складних життєвих обставинах або мають ризик потрапляння в них [22]. Відповідно до Закону соціальні послуги спрямовуються на профілактику складних життєвих обставин, їх подолання або мінімізацію негативних наслідків. Закон визначає систему надання соціальних послуг, її суб'єктів, права та обов'язки отримувачів і надавачів, а також загальні підходи до визначення потреб особи чи сім'ї [22].

Особливого значення положення Закону України «Про соціальні послуги» набувають в умовах війни, коли одна сім'я може одночасно мати декілька взаємопов'язаних проблем: втрату доходу, житла або соціальних зв'язків, вимушене переміщення, психологічні труднощі, потребу в догляді, правовій чи іншій допомозі. За таких обставин підтримка має ґрунтуватися

на оцінюванні потреб та поєднанні необхідних видів соціальних послуг, а не обмежуватися реагуванням лише на одну проблему [22].

Важливе місце в нормативно-правовому забезпеченні посідає Закон України «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю», який визначає організаційні та правові засади соціальної роботи із зазначеними категоріями населення [23]. Його положення створюють нормативне підґрунтя для здійснення соціальної профілактики, соціального обслуговування та інших напрямів професійної діяльності, орієнтованих на підтримку сімей, дітей та молоді. В умовах війни реалізація цих положень набуває особливого значення у роботі з родинами, які переживають втрати, вимушене переміщення, погіршення матеріального становища, порушення сімейних зв'язків та інші складні життєві обставини [23].

Окремий напрям нормативно-правового регулювання становить захист прав та інтересів дітей. Закон України «Про охорону дитинства» визначає охорону дитинства стратегічним загальнонаціональним пріоритетом та встановлює основні засади державної політики у цій сфері [21]. У контексті підтримки сімей цей нормативний акт має особливе значення, оскільки забезпечення прав та інтересів дитини безпосередньо пов'язане зі спроможністю сім'ї створювати безпечні й належні умови для її життя, розвитку та виховання. В умовах війни особливої актуальності набувають гарантії захисту дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій, втратили звичне середовище проживання або опинилися в інших складних життєвих обставинах [21].

Важливим нормативним документом, що конкретизує організацію роботи із сім'ями, які перебувають у складних життєвих обставинах, є Державний стандарт соціального супроводу сімей (осіб), які перебувають у складних життєвих обставинах [8]. Стандарт визначає зміст, обсяг, умови та порядок надання відповідної соціальної послуги, а також передбачає оцінювання індивідуальних потреб отримувача, складання індивідуального плану, реалізацію передбачених ним заходів та моніторинг результатів [8].

Такий підхід має важливе значення в умовах війни, коли проблеми сімей часто мають комплексний характер і потребують не одноразового втручання, а послідовної та тривалої професійної підтримки.

Важливим стратегічним орієнтиром державної політики є Стратегія забезпечення права кожної дитини в Україні на зростання в сімейному оточенні на 2024–2028 роки, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 26 листопада 2024 р. № 1201-р [24]. Документ акцентує увагу на значенні сімейного середовища для розвитку дитини, підтримці сімей з дітьми, розвитку соціальних послуг у територіальних громадах та запобіганні розлученню дітей із сім'ями. Реалізація цих завдань особливо актуальна в умовах війни, коли сім'ї стикаються з вимушеним переміщенням, втратою житла й доходів, розлукою, загибеллю близьких та іншими обставинами, що можуть послаблювати їхню здатність виконувати свої функції [24].

Отже, нормативно-правова база формує правові межі та основні механізми підтримки сімей, однак її практична реалізація відбувається в межах державної соціальної політики, пріоритети якої в умовах війни значною мірою визначаються необхідністю реагування на нові та масштабовані соціальні ризики.

До важливих напрямів державної політики належать забезпечення базових соціальних гарантій, підтримка сімей із дітьми, захист прав дитини, допомога особам і сім'ям, які перебувають у складних життєвих обставинах, розвиток системи соціальних послуг та забезпечення їх доступності. Значення має не лише матеріальна підтримка, а й розвиток соціальних послуг, орієнтованих на подолання або мінімізацію негативних наслідків складних життєвих обставин [19; 22; 35].

В умовах війни особливо важливим стає комплексний характер підтримки. Матеріальні труднощі сім'ї нерідко поєднуються з психологічними, правовими, житловими, освітніми та іншими проблемами. Тому результативність державної політики значною мірою залежить від

можливості поєднувати різні види допомоги та забезпечувати їх відповідність реальним потребам конкретної сім'ї [19; 35; 38].

Однією з особливостей реалізації соціальної політики в сучасних умовах є перенесення значної частини практичної відповідальності за організацію соціальних послуг на рівень територіальних громад. Це створює можливість наблизити послуги до їх отримувачів, враховувати локальні потреби та залучати ресурси різних суб'єктів підтримки. Водночас результативність такої моделі значною мірою залежить від інституційної та ресурсної спроможності конкретної громади [22; 35].

Інституційна система підтримки сімей в Україні має багаторівневий і міжсекторальний характер. Вона охоплює органи державної влади й місцевого самоврядування, надавачів соціальних послуг, заклади освіти та охорони здоров'я, громадські й благодійні організації та інших суб'єктів, які відповідно до своїх повноважень беруть участь у виявленні потреб сімей і наданні їм необхідної допомоги [19; 22; 23].

Важливу роль у цій системі відіграють органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування. На місцевому рівні здійснюється визначення потреб населення територіальної громади у соціальних послугах, організовується їх надання, забезпечується розвиток відповідної мережі надавачів та взаємодія суб'єктів, залучених до підтримки населення [22]. В умовах війни роль місцевого рівня особливо посилюється, оскільки саме в територіальній громаді відбувається безпосереднє виявлення сімей, які потребують допомоги, та організація реагування на їхні потреби.

Безпосередню роботу із сім'ями здійснюють надавачі соціальних послуг, зокрема центри надання соціальних послуг та інші установи й організації соціальної сфери. Залежно від визначених потреб сім'ї професійна робота може передбачати інформування, консультування, представництво інтересів, соціальну профілактику, соціальний супровід та інші види підтримки [19; 22; 35]. Важливо, що робота із сім'єю має

орієнтуватися не лише на окрему проблему, а на сукупність обставин, які впливають на її життєдіяльність.

Особливе місце в системі соціальної роботи посідає соціальний супровід сімей, який передбачає системну й послідовну діяльність на основі оцінювання потреб, визначення цілей, планування заходів та моніторингу змін [8; 35]. У воєнних умовах такий формат роботи дозволяє враховувати динамічність потреб сім'ї та коригувати підтримку відповідно до зміни її життєвої ситуації.

До інституційної системи підтримки належать також заклади освіти та охорони здоров'я. Вони можуть брати участь у ранньому виявленні проблем дітей і сімей, наданні психологічної, педагогічної та медичної допомоги, інформуванні та перенаправленні до інших суб'єктів підтримки. Така взаємодія особливо важлива у випадках, коли сім'я одночасно має соціальні, психологічні, медичні й освітні потреби [18; 38].

Значущим компонентом системи є також діяльність психологів, соціальних працівників та інших фахівців допоміжних професій. Соціальні працівники здійснюють оцінювання потреб, консультування, соціальний супровід, сприяють залученню необхідних ресурсів і послуг, тоді як психологічна допомога може бути спрямована на стабілізацію психоемоційного стану, підтримку адаптації, подолання наслідків травматичного досвіду та зміцнення ресурсів сім'ї [13; 18; 43]. Поєднання соціальної та психологічної складових особливо важливе в умовах війни, оскільки матеріальні й соціальні труднощі сімей часто супроводжуються значним психоемоційним навантаженням.

Окремої уваги заслуговує роль територіальних громад. Децентралізація соціальної сфери створила передумови для наближення соціальних послуг до їх отримувачів та посилення відповідальності місцевого рівня за організацію підтримки населення. Територіальна громада є тим середовищем, у якому можуть бути безпосередньо виявлені актуальні

потреби сімей, визначені наявні ресурси та сформовані локальні механізми реагування [22; 35].

Важливим завданням громади є забезпечення доступності соціальних послуг. Доступність передбачає не лише фізичну можливість звернення до відповідної установи, а й достатню поінформованість населення, зрозумілі процедури отримання допомоги та можливість користуватися послугами відповідно до індивідуальних потреб [22]. В умовах війни це набуває особливого значення для внутрішньо переміщених сімей, родин, які втратили житло або доходи, сімей з дітьми та інших осіб, які опинилися у складних життєвих обставинах.

Безпекові обмеження зумовлюють також необхідність адаптації форм надання допомоги. Поряд зі стаціонарними послугами важливого значення можуть набувати мобільні, виїзні та дистанційні формати, які дозволяють підтримувати контакт із сім'ями за умов обмеженої мобільності або інших перешкод для безпосереднього звернення. При цьому вибір форми роботи має визначатися характером потреб сім'ї та можливістю забезпечити належну якість допомоги.

Територіальна громада водночас є не лише адміністративним рівнем організації соціальних послуг, а й соціальним середовищем, у якому формуються формальні та неформальні ресурси підтримки. Мережі взаємодопомоги, волонтерські ініціативи, громадські об'єднання та локальні спільноти можуть сприяти соціальній інтеграції сімей, розширювати доступні ресурси та зменшувати ризики соціальної ізоляції [12; 37; 43].

Вагомим компонентом системи підтримки сімей в умовах війни є громадські та благодійні організації. Їхня діяльність доповнює державні та муніципальні механізми допомоги та розширює доступ сімей до гуманітарної, соціальної й психосоціальної підтримки. Громадський сектор має можливість гнучко реагувати на зміни потреб населення, залучати додаткові ресурси, реалізовувати групові та індивідуальні програми

підтримки, організовувати групи взаємодопомоги та інші форми роботи [2; 14; 37].

Важливою особливістю громадського та благодійного сектору в умовах війни є оперативність реагування на кризові потреби. Організації можуть залучатися до надання гуманітарної допомоги, психосоціальної підтримки, консультування та інформаційного супроводу, а також до реалізації спеціалізованих програм для окремих категорій населення. При цьому їхня діяльність є найбільш результативною тоді, коли вона не функціонує ізольовано, а інтегрується в систему підтримки, сформовану на рівні громади [2; 37].

Співпраця громадських і благодійних організацій із територіальними громадами та надавачами соціальних послуг дозволяє поєднувати державні, муніципальні й недержавні ресурси. Водночас залучення значної кількості суб'єктів актуалізує питання координації їхньої діяльності, обміну інформацією та визначення відповідальності на різних етапах роботи із сім'єю [37; 38].

У зв'язку з цим одним із ключових організаційних механізмів підтримки сімей є міжвідомча та міжсекторальна взаємодія. Комплексний характер потреб сімей у воєнний період часто не дозволяє вирішити їх силами одного фахівця або однієї установи. Сім'я може одночасно потребувати соціальної, психологічної, медичної, правової, освітньої та матеріальної допомоги, що зумовлює необхідність узгоджених дій різних суб'єктів [35; 38].

Одним із механізмів забезпечення такої взаємодії є маршрутизація сім'ї, тобто її своєчасне спрямування до суб'єктів, компетенція яких відповідає встановленим потребам. Ефективна маршрутизація не повинна зводитися до формального перенаправлення отримувача від однієї установи до іншої, а має передбачати послідовність дій, узгодження підтримки та визначення відповідальних суб'єктів. Особливого значення це набуває у

складних випадках, коли сім'я потребує одночасного залучення декількох служб і фахівців [38; 39].

Організаційним підходом, що забезпечує комплексність і послідовність допомоги, є ведення випадку (кейс-менеджмент). Він передбачає оцінювання потреб, планування заходів, залучення необхідних послуг і ресурсів, координацію дій суб'єктів та моніторинг результатів роботи із сім'єю [38; 39]. Такий підхід дозволяє вибудовувати підтримку навколо потреб конкретної сім'ї, а не навколо можливостей окремої установи.

У межах ведення випадку важливого значення набуває координаційна функція фахівця, який підтримує зв'язок між сім'єю та різними надавачами допомоги, сприяє отриманню необхідних послуг і відстежує зміни в життєвій ситуації отримувачів. Це зменшує ризик фрагментарності допомоги та полегшує для сім'ї взаємодію зі складною системою соціальної підтримки [38; 39].

Міжвідомча взаємодія важлива також для запобігання дублюванню допомоги або залишенню окремих потреб без належного реагування. За відсутності координації різні організації можуть паралельно працювати з однаковими потребами сім'ї, тоді як інші проблеми залишатимуться поза увагою. Узгоджене планування, визначення відповідальних суб'єктів та обмін необхідною інформацією з дотриманням правових і етичних вимог створюють передумови для цілісної підтримки сім'ї [35; 38].

Таким чином, інституційна система підтримки сімей базується на взаємодії державного, муніципального та недержавного секторів. Її ефективність визначається не лише наявністю відповідних установ і фахівців, а й здатністю забезпечити узгодженість їхніх дій, доступність необхідних послуг та безперервність підтримки сім'ї.

Водночас практична реалізація нормативно-правових та інституційних механізмів в умовах війни супроводжується низкою ресурсних, організаційних і безпекових обмежень. Масштабне переміщення

населення, збільшення кількості сімей, які потребують підтримки, зміна структури їхніх потреб та нерівномірна спроможність територіальних громад створюють додаткове навантаження на систему соціальних послуг [14; 37; 43].

Однією з проблем є обмеженість кадрових, фінансових та матеріально-технічних ресурсів. Зростання кількості звернень та ускладнення життєвих ситуацій сімей підвищують навантаження на соціальних працівників, психологів та інших фахівців. За таких умов забезпечення системної та тривалої підтримки може ускладнюватися, особливо у громадах, які прийняли значну кількість внутрішньо переміщених осіб або функціонують в умовах підвищених безпекових ризиків [14; 37].

Окремої уваги потребує професійне навантаження на фахівців. Робота з людьми, які переживають втрати, травматичні події, переміщення та інші кризові обставини, супроводжується значним емоційним навантаженням. У поєднанні з великою кількістю випадків та обмеженими ресурсами це актуалізує потребу у професійній підтримці, супервізії та заходах, спрямованих на збереження професійної стійкості фахівців [13; 43].

Суттєвою проблемою залишається доступність соціальних і психологічних послуг. Територіальна віддаленість, переміщення населення, порушення транспортного сполучення, недостатня поінформованість про наявні можливості та різний рівень спроможності громад можуть ускладнювати своєчасне отримання допомоги. Для окремих сімей бар'єром може бути також складність самостійного орієнтування в системі установ і послуг [14; 37; 38].

На організацію допомоги безпосередньо впливають і безпекові ризики. Загроза обстрілів, повітряні тривоги, вимушені переміщення та інші обставини воєнного часу можуть порушувати безперервність роботи установ і ускладнювати безпосередній контакт фахівців з отримувачами

послуг. Це потребує гнучкої організації роботи та поєднання різних форматів надання допомоги відповідно до конкретної ситуації.

Ще одним викликом залишається координація діяльності різних суб'єктів підтримки. Розгалуженість системи та одночасне залучення державних, муніципальних, громадських, благодійних і міжнародних організацій розширюють можливості допомоги, проте водночас можуть створювати ризики фрагментарності, дублювання послуг або недостатньої узгодженості дій [37; 38]. Саме тому розвиток дієвих механізмів міжвідомчої та міжсекторальної взаємодії залишається одним із важливих напрямів удосконалення системи підтримки сімей.

Отже, нормативно-правові та інституційні засади підтримки сімей в Україні формують багаторівневу систему, що поєднує законодавче регулювання, державну соціальну політику, діяльність органів місцевого самоврядування, надавачів соціальних послуг, закладів освіти й охорони здоров'я та громадського сектору. В умовах війни результативність цієї системи залежить не лише від нормативного закріплення відповідних гарантій, а й від спроможності територіальних громад, доступності послуг, ресурсного забезпечення, професійної готовності фахівців та узгодженості дій різних суб'єктів. Комплексний характер потреб сімей зумовлює необхідність міжвідомчої взаємодії, належної маршрутизації та поєднання соціальної й психологічної складових підтримки. Виявлені проблеми практичної реалізації цих механізмів визначають доцільність подальшого аналізу досвіду діяльності конкретного надавача соціальних послуг, що буде здійснено в наступному розділі роботи.

Висновки до першого розділу

У першому розділі магістерської роботи здійснено теоретичне обґрунтування проблеми соціальної роботи та психологічної підтримки сімей в умовах війни. Визначено, що сім'я в умовах війни є соціальною системою, функціонування якої відбувається під впливом тривалого стресу, небезпеки та невизначеності. Воєнні події трансформують умови життєдіяльності сім'ї, впливають на виконання її основних функцій і сімейних ролей, змінюють структуру потреб та можуть підвищувати вразливість родини, що зумовлює необхідність комплексної соціальної та психологічної підтримки.

Встановлено, що війна як кризовий і психотравмуючий чинник порушує базові умови життєдіяльності сім'ї, зокрема відчуття безпеки, стабільність, ресурсне забезпечення та соціальні зв'язки. Тривалий вплив воєнних подій може спричиняти широкий спектр психоемоційних реакцій у дорослих, дітей і підлітків. Хронічний стрес, тривожність, емоційне виснаження та труднощі емоційної регуляції дорослих позначаються на сімейній комунікації, виконанні батьківських і партнерських функцій, можуть посилювати конфліктність та підвищувати ризики дезадаптації. Діти та підлітки особливо чутливі до змін звичного середовища, порушення відчуття безпеки та психоемоційного стану значущих дорослих. Водночас підтримувальні взаємини, конструктивна комунікація, гнучкість сімейних ролей, збереження внутрішніх ресурсів та доступність зовнішньої підтримки сприяють адаптації сім'ї та зміцненню її резильєнтності.

Систематизовано основні потреби сімей у воєнний період, серед яких соціальні, психологічні, інформаційні, правові та матеріальні. Виокремлено категорії сімей, які внаслідок поєднання несприятливих життєвих обставин можуть мати підвищену потребу в адресній і тривалій підтримці. Обґрунтовано необхідність системного підходу до соціальної роботи з сім'єю, що передбачає оцінювання її потреб, урахування індивідуальної

життєвої ситуації, залучення внутрішніх і зовнішніх ресурсів, забезпечення конфіденційності та врахування впливу пережитого травматичного досвіду. Така підтримка має бути спрямована на стабілізацію життєдіяльності сім'ї, зменшення її вразливості, відновлення здатності виконувати основні функції та посилення адаптаційного потенціалу.

Охарактеризовано нормативно-правові та інституційні засади підтримки сімей в Україні. Встановлено, що нормативно-правове забезпечення охоплює законодавче регулювання соціального захисту, соціальної роботи, надання соціальних послуг та охорони дитинства, а практична реалізація відповідних гарантій здійснюється через багаторівневу систему державних, муніципальних і недержавних суб'єктів. Визначено роль органів державної влади та місцевого самоврядування, надавачів соціальних послуг, територіальних громад, закладів освіти й охорони здоров'я, громадських і благодійних організацій у забезпеченні підтримки сімей.

Встановлено, що комплексний характер потреб сімей в умовах війни зумовлює необхідність міжвідомчої та міжсекторальної взаємодії, належної маршрутизації, координації діяльності різних суб'єктів та застосування ведення випадку. Водночас практична реалізація нормативно-правових та інституційних механізмів підтримки ускладнюється кадровими, фінансовими й організаційними обмеженнями, нерівномірною доступністю соціальних і психологічних послуг, значним професійним навантаженням на фахівців та безпековими ризиками.

Отже, результати теоретичного аналізу засвідчують комплексний і багаторівневий характер проблем, з якими стикаються сім'ї в умовах війни, та необхідність поєднання соціальної й психологічної складових їх підтримки. Сформульовані теоретичні положення створюють підґрунтя для аналізу практичного досвіду надання соціальної та психологічної допомоги сім'ям і розроблення рекомендацій щодо підвищення ефективності такої підтримки в умовах війни.

РОЗДІЛ 2.

ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ ТА ПСИХОЛОГІЧНОЇ ПІДТРИМКИ СІМЕЙ В УМОВАХ ВІЙНИ

2.1. Досвід діяльності Центру надання соціальних послуг у сфері соціальної та психологічної підтримки сімей в умовах війни

Першим етапом практичної частини дослідження став аналіз організації соціальної роботи та психологічної підтримки сімей у Стрийському міському центрі надання соціальних послуг. З цією метою було проаналізовано нормативні документи, що регламентують діяльність Центру, його організаційну структуру, основні завдання, напрями діяльності, категорії отримувачів та порядок організації надання соціальних послуг.

Стрийський міський центр надання соціальних послуг є комплексним закладом соціального захисту населення, який здійснює соціальну роботу та надає соціальні послуги особам і сім'ям, що належать до вразливих груп населення та/або перебувають у складних життєвих обставинах. Центр утворений Стрийською міською радою з урахуванням потреб територіальної громади, а методичний та інформаційний супровід його діяльності забезпечує Львівський обласний центр соціальних служб.

Діяльність Центру здійснюється відповідно до Конституції та законів України, актів Президента України та Кабінету Міністрів України, нормативно-правових актів Міністерства соціальної політики України, державних стандартів соціальних послуг, рішень Стрийської міської ради та Положення про Центр. Важливим локальним документом є також Положення про організацію надання соціальних послуг Стрийським міським центром надання соціальних послуг на території Стрийської міської територіальної громади, затверджене рішенням сесії Стрийської міської ради № 3669 від 25 вересня 2025 року. Воно визначає механізм виявлення осіб і сімей, які перебувають у складних життєвих обставинах або

мають високий ризик потрапляння в них, а також умови, порядок і принципи надання їм соціальних послуг відповідно до індивідуальних потреб.

Основними завданнями Центру є проведення соціально-профілактичної роботи, спрямованої на запобігання потраплянню осіб і сімей у складні життєві обставини, а також надання комплексу необхідних соціальних послуг з метою мінімізації або подолання таких обставин. Відповідно до покладених завдань Центр виявляє осіб і сім'ї, які потребують допомоги, веде їх облік, здійснює оцінювання потреб у соціальних послугах, організовує їх надання, проводить моніторинг та оцінювання якості послуг, інформує населення про можливості отримання допомоги та взаємодіє з іншими суб'єктами системи соціального захисту. Окремим напрямом діяльності визначено надання особам і сім'ям психосоціальних послуг.

У контексті теми дослідження особливого значення набуває те, що серед чинників, які можуть зумовлювати складні життєві обставини, безпосередньо визначено шкоду, спричинену бойовими діями, терористичними актами, збройним конфліктом і тимчасовою окупацією. При цьому така шкода розглядається не лише як матеріальна, а й як фізична та психологічна, якщо її наслідки призвели до потрапляння особи або сім'ї у складні життєві обставини.

Суттєво розширюється і коло сімей, які можуть потребувати соціальної та психологічної підтримки в умовах війни. До вразливих категорій населення, зокрема, належать внутрішньо переміщені особи, малозабезпечені сім'ї з дітьми, сім'ї, у яких виховуються діти з інвалідністю, а також особи, які брали участь у захисті незалежності, суверенітету й територіальної цілісності України, члени сімей загиблих (померлих) ветеранів війни, захисників і захисниць України та особи, стосовно яких встановлено факт позбавлення особистої свободи внаслідок збройної агресії проти України.

Важливою особливістю організації роботи є орієнтація на індивідуальні потреби отримувачів. Після виявлення сім'ї, яка належить до

вразливих категорій населення або перебуває у складних життєвих обставинах, соціальний менеджер чи фахівець із соціальної роботи здійснює оцінювання її потреб у соціальних послугах. За результатами такого оцінювання складається відповідний акт та, за потреби, надається допомога в оформленні заяви й необхідних документів для організації подальшої підтримки. Таким чином, допомога сім'ї має ґрунтуватися не лише на її формальній належності до певної категорії, а передусім на визначенні конкретних потреб.

Центр надає широкий спектр соціальних послуг, серед яких соціальна адаптація, соціальна інтеграція та реінтеграція, екстрене (кризове) втручання, консультування, соціальний супровід, представництво інтересів, посередництво, соціальна профілактика, натуральна допомога, інформування, денний догляд, підтримане проживання та інші послуги відповідно до потреб отримувачів. Послуги можуть надаватися за місцем проживання або перебування особи чи сім'ї, у приміщенні Центру або за місцем перебування отримувача поза його межами.

Актуальна організаційна структура Центру відповідає різноманітності потреб населення Стрийської міської територіальної громади. До неї входять адміністративно-господарська служба, Служба соціальної роботи в громаді, Служба соціально-психологічної підтримки, відділ натуральної та соціальної допомоги, відділення соціальної роботи в громаді, Денний центр соціально-психологічної допомоги особам, які постраждали від домашнього насильства та/або насильства за ознакою статі, мобільна бригада соціально-психологічної допомоги таким особам, відділення денного догляду дітей з інвалідністю та раннього втручання, Центр життєстійкості, відділення соціальної допомоги вдома, відділення організації надання адресної натуральної допомоги та відділення підтриманого проживання.

У контексті соціальної роботи із сім'ями важливу роль відіграє Служба соціальної роботи в громаді. До її функцій належать інформаційно-просвітницька та соціально-профілактична робота, оцінювання потреб осіб

і сімей у соціальних послугах, організація їх надання шляхом ведення випадку, моніторинг надання соціальних послуг, а також соціальне супроводження прийомних сімей і дитячих будинків сімейного типу. Такий формат діяльності створює можливості для комплексного ведення випадку сім'ї – від первинного виявлення проблеми й оцінювання потреб до організації необхідної допомоги та контролю її результативності.

Особливо значущою для предмета нашого дослідження є діяльність Служби соціально-психологічної підтримки. Її робота спрямована на підтримку психічного здоров'я населення, зниження загального рівня стресу й тривожності, розвиток навичок стресостійкості, запобігання психологічній травматизації та мінімізацію ризиків ретравматизації. Окремо передбачено сприяння адаптації осіб, сімей і груп населення до кризових ситуацій, серед яких безпосередньо названо воєнні дії та тимчасову окупацію. Важливими завданнями цієї служби є також забезпечення комплексного підходу до підтримки осіб і сімей, які перебувають у складних життєвих обставинах, зміцнення сімейних і родинних зв'язків та розвиток батьківських компетентностей.

Значний потенціал для психологічної та психосоціальної підтримки сімей має також Центр життєстійкості, наявність якого передбачена чинною організаційною структурою Стрийського міського центру надання соціальних послуг. Його діяльність доцільно розглядати в загальній системі заходів, спрямованих на зміцнення психологічної стійкості населення та ресурсів громади.

Важливим компонентом діяльності Центру є міжвідомча та міжсекторальна взаємодія. Суб'єктами виявлення сімей, які перебувають у складних життєвих обставинах або належать до вразливих категорій, поряд із Центром є Управління соціального захисту населення Стрийської міської ради, служба у справах дітей, заклади освіти й охорони здоров'я, підприємства та установи, громадські об'єднання, благодійні й релігійні організації, волонтери та інші суб'єкти. Це створює передумови для

комплексного реагування на потреби сім'ї та залучення ресурсів різних секторів громади.

Окремої уваги заслуговує порядок реагування в кризових ситуаціях. В умовах надзвичайного або воєнного стану Центр може бути уповноважений приймати рішення про екстрене (кризове) надання соціальних послуг сім'ям та особам, які опинилися у складних життєвих обставинах унаслідок бойових дій, збройного конфлікту, тимчасової окупації, а також внутрішньо переміщеним особам. Такий механізм дозволяє скоротити стандартні процедури та забезпечити невідкладне реагування на кризові потреби.

Аналіз нормативних документів дозволяє визначити основні принципи, на яких ґрунтується організація соціальної роботи Центру. Серед них – повага до честі й гідності людини, толерантність, законність, соціальна справедливість, доступність і відкритість, неупередженість і безпечність, добровільність, індивідуальний підхід, комплексність, конфіденційність та забезпечення належної якості соціальних послуг.

З огляду на специфіку роботи із сім'ями, які зазнали впливу війни, діяльність Центру можна також розглядати крізь призму психосоціального та травмаінформованого підходів. Таке трактування є аналітичним узагальненням, оскільки у Положенні ці підходи не визначено як окремі офіційні принципи діяльності Центру. Водночас зміст роботи Служби соціально-психологічної підтримки – орієнтація на безпеку, зниження стресу й тривожності, профілактику психологічної травматизації та ретравматизації, адаптацію до воєнних криз, зміцнення сімейних зв'язків – за своїм змістом узгоджується з відповідними підходами.

Таким чином, аналіз діяльності Стрийського міського центру надання соціальних послуг свідчить про формування на рівні громади комплексної системи підтримки, яка поєднує соціальну роботу, психосоціальну допомогу, кризове реагування, соціальний супровід, консультування, профілактичну діяльність та залучення ресурсів інших суб'єктів громади. Особливого значення в умовах війни набувають оцінювання індивідуальних

потреб сім'ї, можливість екстреного реагування, діяльність Служби соціально-психологічної підтримки та міжвідомча взаємодія. Це дозволяє розглядати Центр не лише як надавача окремих соціальних послуг, а як важливу складову місцевої системи комплексної підтримки сімей, спрямованої на подолання або мінімізацію складних життєвих обставин, відновлення їхнього соціального функціонування та зміцнення адаптаційного потенціалу в умовах війни.

2.2. Рекомендації щодо підвищення ефективності соціальної роботи та психологічної підтримки сімей в умовах війни

Проведений аналіз діяльності Стрийського міського центру надання соціальних послуг засвідчив, що на рівні територіальної громади сформовано систему соціальної та психологічної підтримки різних категорій населення, зокрема осіб і сімей, які перебувають у складних життєвих обставинах унаслідок війни. Наявність у структурі Центру Служби соціальної роботи в громаді, Служби соціально-психологічної підтримки, Центру життєстійкості та інших структурних підрозділів створює організаційні передумови для комплексного реагування на соціальні й психологічні потреби сімей.

Водночас тривалий характер війни, динамічність потреб населення, накопичення наслідків хронічного стресу, втрат, вимушеного переміщення, роз'єднання сімей та трансформації сімейних ролей зумовлюють необхідність подальшого вдосконалення існуючих механізмів допомоги. З огляду на результати теоретичного аналізу та вивчення діяльності Стрийського міського центру надання соціальних послуг нами визначено основні напрями підвищення ефективності соціальної роботи та психологічної підтримки сімей в умовах війни.

1. Удосконалення оцінювання потреб, індивідуального планування та соціального супроводу сімей.

Однією з основних умов ефективності соціальної роботи є відповідність допомоги реальним потребам конкретної сім'ї. У зв'язку з цим доцільно посилювати індивідуалізацію соціальної роботи, розглядаючи оцінювання потреб не лише як необхідну процедуру прийняття рішення про надання соціальних послуг, а як основу визначення змісту, обсягу та послідовності подальшої підтримки.

Оцінювання має охоплювати різні сфери життєдіяльності сім'ї: матеріально-економічне становище, житлові умови, зайнятість, доступ до соціальних, медичних та освітніх послуг, психоемоційний стан членів сім'ї, особливості внутрішньосімейної взаємодії, виконання батьківських функцій, наявні соціальні зв'язки та ресурси, а також ризики, пов'язані з наслідками війни. Особливої уваги потребують сім'ї, які пережили вимушене переміщення, втрату близьких, розлуку, руйнування житла, перебування одного з членів родини на військовій службі, у полоні або зникнення безвісти.

За результатами оцінювання доцільно визначати пріоритетність потреб та формувати індивідуальний план надання соціальних послуг із конкретними цілями, очікуваними результатами, термінами й відповідальними суб'єктами. Важливо залучати саму сім'ю до планування допомоги, враховувати не лише її проблеми, а й наявні ресурси, сильні сторони та готовність до активної участі у подоланні складних життєвих обставин.

Для сімей, які мають комплексні та тривалі проблеми, особливого значення набуває соціальний супровід. Доцільно забезпечувати послідовність ведення випадку: від оцінювання потреб та визначення цілей допомоги до координації залучених послуг, моніторингу змін і оцінювання досягнутих результатів. Регулярний перегляд індивідуального плану

дозволятиме своєчасно реагувати на зміну життєвої ситуації сім'ї та коригувати обсяг і зміст підтримки.

2. Посилення психологічної та психосоціальної підтримки сімей.

Важливим напрямом удосконалення діяльності Центру є подальший розвиток психологічної та психосоціальної підтримки сімей, що особливо актуально з огляду на функціонування Служби соціально-психологічної підтримки. Її можливості доцільно використовувати для системної роботи не лише з окремою особою, а й із сім'єю як цілісною системою.

Психологічна допомога має поєднувати стабілізаційні, профілактичні та відновлювальні компоненти. На початкових етапах важливими є зниження психоемоційної напруги, тривожності та стресу, психоедукація щодо типових реакцій на травматичні й кризові події, відновлення відчуття безпеки та формування навичок емоційної саморегуляції. При цьому необхідно дотримуватися принципів безпеки, добровільності, конфіденційності, поваги до гідності людини та недопущення повторної травматизації.

Особливої уваги потребує підтримка батьківства. Хронічний стрес, тривала невизначеність, матеріальні труднощі та переживання втрат можуть знижувати емоційну ресурсність дорослих і впливати на їхню здатність забезпечувати дитині відчуття безпеки. Доцільними є індивідуальні й сімейні консультації, психоедукаційні заходи для батьків щодо вікових особливостей реагування дітей на стрес, розвитку навичок чутливого реагування на емоційні потреби дитини та збереження передбачуваних сімейних рутин.

Психологічну роботу з дітьми доцільно здійснювати в контексті сімейної системи, поєднуючи безпосередню допомогу дитині з консультуванням і підтримкою батьків. Форми та методи роботи мають добиратися відповідно до віку, стану та потреб дитини.

Важливим ресурсом є також розвиток групових форм психосоціальної підтримки. Групи взаємопідтримки можуть організовуватися для

внутрішньо переміщених сімей, членів сімей військовослужбовців, сімей, які переживають втрату або невизначену втрату, батьків та інших категорій. Такі формати сприятимуть зменшенню соціальної ізоляції, обміну досвідом подолання труднощів та активізації ресурсів самодопомоги.

3. Розвиток сімейно орієнтованих форм роботи та зміцнення резильєнтності сімей.

Соціальна та психологічна допомога в умовах війни має бути спрямована не лише на усунення окремих проблем, а й на посилення здатності сім'ї адаптуватися до кризових змін, використовувати власні ресурси та відновлювати функціонування після складних життєвих подій.

У роботі з сім'ями доцільно ширше використовувати ресурсно орієнтований підхід, за якого поряд із визначенням проблем і ризиків аналізуються сильні сторони сім'ї, її внутрішні та зовнішні ресурси, позитивний досвід подолання труднощів, підтримувальні соціальні зв'язки. Це сприятиме формуванню активної позиції сім'ї та зменшенню її залежності від зовнішньої допомоги.

Перспективним є розвиток сімейних консультацій, сімейних зустрічей, програм підтримки батьківства, короткострокових програм стабілізації сімейної взаємодії. Такі форми роботи можуть сприяти відновленню комунікації між членами сім'ї, узгодженню сімейних ролей, зниженню конфліктності та формуванню спільних стратегій подолання труднощів.

Важливим ресурсом зміцнення сімейної резильєнтності є соціальне оточення. Тому доцільно сприяти залученню сімей до підтримувальних мереж громади, груп взаємодопомоги, сімейних клубів, освітніх, культурних та інших громадських ініціатив. Це дозволить не лише розширювати доступ сімей до ресурсів, а й зменшувати соціальну ізоляцію та посилювати відчуття належності до громади.

4. Удосконалення міжвідомчої взаємодії та маршрутизації допомоги сім'ям.

Комплексність проблем, з якими стикаються сім'ї в умовах війни, зумовлює необхідність координації діяльності різних суб'єктів. Потреби однієї сім'ї можуть одночасно стосуватися соціальної допомоги, психологічної підтримки, охорони здоров'я, освіти, зайнятості, правового захисту, гуманітарної допомоги тощо. Тому можливості окремої установи не завжди є достатніми для їх повного задоволення.

Доцільно посилювати координаційну роль Центру у системі підтримки сімей на рівні територіальної громади шляхом розвитку чітких механізмів перенаправлення та взаємодії з Управлінням соціального захисту населення, службою у справах дітей, закладами освіти та охорони здоров'я, центрами зайнятості, громадськими і благодійними організаціями та іншими суб'єктами.

Важливим практичним інструментом може стати актуалізована карта соціальних, психологічних, медичних, правових, освітніх та інших послуг громади із зазначенням категорій отримувачів, умов звернення та контактної інформації. Наявність такого ресурсу сприятиме оперативнішому перенаправленню сімей та полегшуватиме роботу фахівців.

Доцільно також забезпечувати зворотний зв'язок між суб'єктами після перенаправлення сім'ї з дотриманням вимог щодо конфіденційності та захисту персональних даних. Це дозволить контролювати безперервність маршруту допомоги та зменшувати ризик ситуацій, коли сім'я після перенаправлення фактично залишається без необхідної підтримки.

Окремого значення набуває співпраця з громадськими, благодійними та волонтерськими організаціями. Їхні ресурси можуть доповнювати можливості державної та муніципальної системи соціального захисту, особливо у сфері гуманітарної й психосоціальної підтримки, організації групових заходів та допомоги окремим вразливим категоріям сімей.

5. Забезпечення професійної стійкості фахівців, які працюють із сім'ями.

Якість соціальної та психологічної допомоги безпосередньо пов'язана з професійним благополуччям фахівців. В умовах війни соціальні працівники, фахівці із соціальної роботи, психологи та інші спеціалісти постійно взаємодіють із людьми, які пережили втрати, насильство, вимушене переміщення та інші травматичні події, водночас самі перебуваючи в умовах тривалого воєнного стресу. Це підвищує ризики емоційного виснаження, професійного вигорання та вторинної травматизації.

У зв'язку з цим доцільно забезпечувати можливості для регулярної індивідуальної та групової супервізії. Супервізійна підтримка дозволяє аналізувати складні професійні випадки, обговорювати етичні дилеми та труднощі взаємодії з отримувачами послуг, отримувати професійний зворотний зв'язок і своєчасно виявляти ознаки емоційного перевантаження.

Не менш важливими є регулярні командні зустрічі, інтервізійні формати, обмін досвідом та взаємна професійна підтримка. Доцільно проводити навчальні заходи з питань травмаінформованої допомоги, кризового втручання, роботи з втратою, підтримки сімей військовослужбовців і ветеранів, професійної саморегуляції та профілактики вигорання.

На організаційному рівні важливо враховувати реалістичність професійного навантаження, чіткість функціональних обов'язків, необхідність відпочинку та відновлення фахівців. Створення підтримувального професійного середовища сприятиме не лише збереженню їхнього психологічного благополуччя, а й підвищенню якості послуг, які отримують сім'ї.

6. Підвищення доступності та гнучкості соціальних і психологічних послуг в умовах війни.

В умовах нестабільної безпекової ситуації важливо забезпечувати можливість швидкої адаптації форм надання допомоги до актуальних обставин. Доцільно поєднувати очні та, де це допустимо характером послуги, дистанційні формати консультування, використовувати мобільні форми роботи, а також забезпечувати можливість оперативного кризового реагування.

Окремим напрямом має залишатися підвищення інформаційної доступності допомоги. Сім'ї повинні мати зрозумілу й актуальну інформацію про доступні соціальні та психологічні послуги, підстави й порядок їх отримання, контакти відповідних служб. Доцільно використовувати для цього офіційні інформаційні ресурси громади, соціальні мережі, інформаційні матеріали в закладах освіти, охорони здоров'я та інших установах, до яких регулярно звертаються сім'ї.

Особливої уваги потребує доступність допомоги для внутрішньо переміщених сімей, сімей із дітьми, родин військовослужбовців і ветеранів, сімей загиблих Захисників і Захисниць України, сімей, які переживають втрату або розлуку, та інших категорій, потреби яких безпосередньо пов'язані з наслідками війни.

Реалізація зазначених рекомендацій може сприяти підвищенню якості та доступності соціальних і психологічних послуг, удосконаленню індивідуалізації допомоги, зміцненню міжвідомчої взаємодії та професійної спроможності фахівців. На рівні сім'ї очікуваними результатами можуть стати покращення доступу до необхідних ресурсів і послуг, зниження психоемоційної напруги, посилення батьківської спроможності, покращення внутрішньосімейної взаємодії та активізація власних ресурсів подолання кризових ситуацій.

Важливо, що ефективність запропонованих заходів залежатиме від системності їх реалізації та узгодженості дій усіх суб'єктів підтримки. Поєднання соціальної роботи та психологічної допомоги, орієнтація на потреби й ресурси конкретної сім'ї, використання потенціалу громади та

підтримка професійної стійкості фахівців створюватимуть передумови для формування комплексної й адаптивної системи допомоги сім'ям у тривалих умовах війни.

Отже, підвищення ефективності соціальної роботи та психологічної підтримки сімей в умовах війни доцільно розглядати як комплексний процес, що охоплює вдосконалення оцінювання потреб і соціального супроводу, розвиток психосоціальної та сімейно орієнтованої підтримки, посилення міжвідомчої взаємодії, забезпечення професійної стійкості фахівців та підвищення доступності послуг. Реалізація зазначених напрямів сприятиме переходу від реагування переважно на окремі кризові запити до системної підтримки сім'ї, спрямованої на стабілізацію її життєдіяльності, відновлення соціального функціонування та зміцнення здатності адаптуватися до тривалих викликів воєнного часу.

Висновки до другого розділу

У другому розділі магістерської роботи здійснено практико-орієнтований аналіз соціальної роботи та психологічної підтримки сімей в умовах війни на базі Стрийського міського центру надання соціальних послуг, а також розроблено рекомендації щодо підвищення ефективності такої підтримки.

У межах першого підрозділу проаналізовано нормативні засади, організаційну структуру та основні напрями діяльності Стрийського міського центру надання соціальних послуг. Встановлено, що на рівні територіальної громади сформовано комплексну систему підтримки осіб і сімей, які належать до вразливих категорій населення та/або перебувають у складних життєвих обставинах, зокрема внаслідок бойових дій, збройного конфлікту та інших наслідків війни.

Визначено, що діяльність Центру охоплює оцінювання індивідуальних потреб, організацію надання соціальних послуг, соціальний супровід, консультування, кризове реагування, психосоціальну підтримку, інформаційну та інші види допомоги. Особливе значення в контексті досліджуваної проблеми має функціонування Служби соціальної роботи в громаді та Служби соціально-психологічної підтримки, діяльність яких створює можливості для поєднання соціальної та психологічної складових допомоги сім'ям. Важливими напрямками роботи є також підтримка психічного здоров'я, зниження рівня стресу і тривожності, сприяння адаптації сімей до кризових ситуацій, зміцнення сімейних зв'язків і розвиток батьківських компетентностей.

З'ясовано, що важливою складовою організації допомоги є міжвідомча та міжсекторальна взаємодія. Співпраця Центру з органами соціального захисту населення, службою у справах дітей, закладами освіти та охорони здоров'я, громадськими й благодійними організаціями та іншими суб'єктами створює передумови для комплексного реагування на

потреби сімей і залучення ресурсів територіальної громади. Особливого значення в умовах війни набуває можливість екстреного (кризового) надання соціальних послуг сім'ям та особам, які опинилися у складних життєвих обставинах унаслідок воєнних подій.

У другому підрозділі на основі результатів теоретичного аналізу та вивчення діяльності Центру визначено основні напрями підвищення ефективності соціальної роботи та психологічної підтримки сімей в умовах війни. До них віднесено удосконалення оцінювання потреб, індивідуального планування та соціального супроводу сімей; посилення психологічної та психосоціальної підтримки; розвиток сімейно орієнтованих форм роботи та зміцнення резильєнтності сімей; удосконалення міжвідомчої взаємодії та маршрутизації допомоги; забезпечення професійної стійкості фахівців; підвищення доступності та гнучкості соціальних і психологічних послуг в умовах війни.

Обґрунтовано доцільність посилення індивідуалізації допомоги шляхом комплексного оцінювання потреб сім'ї, визначення її ресурсів і ризиків, формування індивідуального плану та забезпечення послідовності соціального супроводу. У сфері психологічної та психосоціальної підтримки акцентовано увагу на стабілізації психоемоційного стану членів сім'ї, підтримці батьківства, розвитку навичок саморегуляції, роботі з дітьми в контексті сімейної системи та розвитку групових форм психосоціальної підтримки.

Важливим напрямом визначено розвиток сімейно орієнтованих і ресурсних підходів, спрямованих не лише на подолання актуальних проблем, а й на активізацію сильних сторін сім'ї, відновлення внутрішньосімейної взаємодії та зміцнення її резильєнтності. Наголошено також на необхідності подальшого вдосконалення міжвідомчої взаємодії та маршрутизації допомоги, залучення ресурсів громади, громадських і благодійних організацій.

Окрему увагу приділено професійній стійкості фахівців, які працюють із сім'ями в умовах війни. Доцільними напрямками визначено забезпечення можливостей для супервізійної та командної підтримки, підвищення професійної компетентності, профілактики емоційного виснаження і професійного вигорання. Водночас підкреслено необхідність підвищення інформаційної та територіальної доступності допомоги, використання гнучких форматів роботи та можливостей оперативного реагування на зміну потреб сімей.

Отже, результати другого розділу засвідчили, що соціальна робота та психологічна підтримка сімей в умовах війни потребують комплексного, сімейно орієнтованого та ресурсного підходу, поєднання соціальних і психологічних компонентів допомоги, координації діяльності різних суб'єктів та врахування індивідуальних потреб і можливостей сім'ї. Реалізація запропонованих рекомендацій може сприяти підвищенню якості й доступності соціальних і психологічних послуг, зміцненню адаптаційного потенціалу та резильєнтності сімей, а також посиленню спроможності системи підтримки на рівні територіальної громади реагувати на тривалі виклики воєнного часу.

ВИСНОВКИ

У магістерській роботі здійснено теоретичне обґрунтування особливостей соціальної роботи та психологічної підтримки сімей в умовах війни, проаналізовано практичний досвід організації такої допомоги на рівні територіальної громади та розроблено рекомендації щодо підвищення її ефективності.

У ході дослідження встановлено, що війна є потужним кризовим і психотравмуючим чинником, який суттєво змінює умови життєдіяльності сім'ї, порушує відчуття безпеки та стабільності, призводить до втрати або обмеження матеріальних і соціальних ресурсів, трансформації сімейних ролей і функцій, роз'єднання родин та посилення їхньої соціальної вразливості. Вимушене переміщення, втрата житла й доходів, перебування членів родини на військовій службі, розлука, втрата близьких та тривала невизначеність формують комплекс соціальних і психологічних проблем, що зумовлює необхідність комплексної підтримки сімей в умовах війни.

З'ясовано, що потреби сімей у воєнний період мають комплексний і динамічний характер та охоплюють матеріально-побутову, соціальну, психологічну, інформаційну, правову та інші сфери. Відповідно, соціальна робота з такими сім'ями не може обмежуватися наданням окремих видів допомоги, а потребує комплексного підходу, оцінювання індивідуальних потреб, урахування ресурсів і ризиків сім'ї, соціального супроводу та координації діяльності різних суб'єктів підтримки.

Теоретичний аналіз психологічних наслідків воєнних подій засвідчив, що дорослі й діти можуть переживати хронічний стрес, тривожність, емоційне виснаження, труднощі емоційної регуляції та адаптації. Воєнний досвід впливає не лише на психоемоційний стан окремих членів родини, а й на функціонування сімейної системи загалом, зокрема на внутрішньосімейну комунікацію, розподіл ролей, виконання батьківських функцій та характер взаємин між членами сім'ї. За несприятливих умов це

може підвищувати ризики конфліктності, дезадаптації та загострення сімейних криз.

Водночас важливим чинником адаптації сімей до тривалих кризових умов є їхня резильєнтність. Підтримувальні взаємини між членами родини, гнучкість сімейних ролей, здатність до конструктивної комунікації та саморегуляції, збереження сімейних рутин, наявність соціальної підтримки й доступ до ресурсів громади сприяють збереженню функціональності сім'ї та її поступовому відновленню. Це зумовлює необхідність орієнтації соціальної роботи та психологічної підтримки не лише на проблеми й труднощі сім'ї, а й на її сильні сторони, внутрішні та зовнішні ресурси.

Охарактеризовано нормативно-правові та інституційні засади підтримки сімей в Україні. Встановлено, що система підтримки має багаторівневий і міжсекторальний характер та охоплює діяльність органів державної влади й місцевого самоврядування, надавачів соціальних послуг, закладів освіти та охорони здоров'я, громадських і благодійних організацій та інших суб'єктів. Ефективність допомоги значною мірою залежить від комплексності й доступності соціальних послуг, своєчасного виявлення та оцінювання потреб сімей, налагодженої міжвідомчої та міжсекторальної взаємодії, належної маршрутизації та координації допомоги.

Практичну складову дослідження реалізовано на базі Стрийського міського центру надання соціальних послуг. Аналіз нормативних документів, організаційної структури та основних напрямів його діяльності засвідчив, що на рівні територіальної громади функціонує система підтримки осіб і сімей, які належать до вразливих категорій населення та/або перебувають у складних життєвих обставинах, зокрема внаслідок бойових дій, збройного конфлікту та інших наслідків війни.

Встановлено, що діяльність Центру передбачає оцінювання індивідуальних потреб, організацію надання соціальних послуг, соціальний супровід, консультування, кризове реагування, психосоціальну та інформаційну підтримку й інші види допомоги. Важливе значення для

підтримки сімей в умовах війни має функціонування Служби соціальної роботи в громаді та Служби соціально-психологічної підтримки, діяльність яких створює можливості для поєднання соціальної та психологічної складових допомоги, сприяння адаптації сімей до кризових ситуацій, зміцнення сімейних зв'язків та розвитку батьківських компетентностей.

Важливою складовою діяльності Центру є взаємодія з іншими суб'єктами територіальної громади. Співпраця з органами соціального захисту населення, службою у справах дітей, закладами освіти та охорони здоров'я, громадськими й благодійними організаціями створює можливості для комплексного реагування на різноманітні потреби сімей. В умовах війни особливого значення набуває також можливість екстреного (кризового) надання соціальних послуг особам і сім'ям, які опинилися у складних життєвих обставинах унаслідок воєнних подій.

На основі результатів теоретичного аналізу та вивчення діяльності Стрийського міського центру надання соціальних послуг розроблено рекомендації щодо підвищення ефективності соціальної роботи та психологічної підтримки сімей в умовах війни. Визначено шість основних напрямів удосконалення такої діяльності: удосконалення оцінювання потреб, індивідуального планування та соціального супроводу сімей; посилення психологічної та психосоціальної підтримки; розвиток сімейно орієнтованих форм роботи та зміцнення резильєнтності сімей; удосконалення міжвідомчої взаємодії та маршрутизації допомоги; забезпечення професійної стійкості фахівців; підвищення доступності та гнучкості соціальних і психологічних послуг в умовах війни.

Обґрунтовано доцільність посилення індивідуалізації допомоги шляхом комплексного оцінювання потреб сім'ї, урахування її ресурсів і ризиків, формування індивідуального плану та забезпечення послідовності соціального супроводу. Психологічна та психосоціальна підтримка має бути спрямована на стабілізацію психоемоційного стану членів сім'ї, підтримку батьківства, розвиток навичок саморегуляції, роботу з дітьми в контексті

сімейної системи та використання групових форм психосоціальної підтримки.

Перспективним напрямом визначено розвиток сімейно орієнтованого та ресурсного підходів, спрямованих на активізацію сильних сторін сім'ї, відновлення внутрішньосімейної взаємодії та зміцнення її резильєнтності. Важливими умовами підвищення ефективності допомоги є вдосконалення міжвідомчої взаємодії та маршрутизації сімей, залучення ресурсів територіальної громади, громадських і благодійних організацій. Окремої уваги потребує забезпечення професійної стійкості фахівців шляхом розвитку супервізійної та командної підтримки, підвищення професійної компетентності та профілактики професійного вигорання.

Отже, проведене дослідження засвідчило, що соціальна робота та психологічна підтримка сімей в умовах війни є комплексним і багаторівневим процесом, який потребує поєднання соціальної та психологічної складових допомоги, орієнтації на індивідуальні потреби та ресурси сім'ї, узгодженої діяльності різних суб'єктів і використання потенціалу територіальної громади. Реалізація запропонованих рекомендацій може сприяти підвищенню якості й доступності соціальних і психологічних послуг, стабілізації життєдіяльності сімей, зміцненню їхнього адаптаційного потенціалу та резильєнтності, а також посиленню спроможності місцевої системи підтримки реагувати на тривалі виклики воєнного часу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андріїв В. В. До проблеми соціального захисту сімей з дітьми. *Аналітичне-порівняльне правознавство* / редкол.: Ю. М. Бисага (голов. ред.), В. В. Заборовський, Д. М. Белов, С. Б. Булеца та ін.; ДВНЗ «УжНУ» – Ужгород, 2023. №3. С. 173–177.
2. Байдарова О., Качан В. Вжити і жити під час війни: групи підтримки як ресурс психосоціальної допомоги. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Соціальна робота*. 2024. № 1 (10). С. 5–15.
3. Бондарчук О. І. Соціально-психологічні проблеми готовності практичних психологів до надання психологічної допомоги особам, які беруть участь в АТО, та членам їх сімей : матеріали міжвідом. наук.-практ. конф. Київ, 2016. С. 11–14.
4. Браніцька Т. Р., Матохнюк Л. О., Шпортун О. М. Психологічна підтримка та супровід дорослих і дітей у кризових ситуаціях : практикум. Вінниця, 2022. 131 с.
5. Васильєва С. І. Соціальна підтримка родин у період воєнного стану. *Соціальна робота в Україні*. 2022. № 3. С. 56–60.
6. Возніцина К., Литвиненко Л. Невидимі наслідки війни. Як розпізнати? Як спілкуватись? Як допомогти подолати? : довідник для широкого кола фахівців. Київ, 2020. 192 с.
7. Гунько С., Вайнола Р. Технологічне забезпечення надання соціальних послуг. *Актуальні питання розвитку особистості: сучасність, інновації, перспективи* : зб. наук. пр. за матеріалами II Міжнар. наук.-практ. конф., м. Житомир, 4 квіт. 2024 р. / ред. колегія : Л. Котлова, Л. Бутузова, С. Максимець ; М-во освіти і науки України, Житомир. держ. ун-т імені Івана Франка, соц.-психол. ф-т. Житомир : Вид-во ЖДУ імені Івана Франка, 2024. С. 92–95.

8. Державний стандарт соціального супроводу сімей (осіб), які перебувають у складних життєвих обставинах : наказ Міністерства соціальної політики України № 318 від 31.03.2016 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0621-16#Text>

9. Запобігання та протидія домашньому насильству : інформаційні матеріали для фахівців, які працюють з дітьми та молоддю в громадах. К. : Держ. ін-т сімейної та молодіжної політики, 2018. 32 с.

10. Зливков В., Лукомська С., Євдокимова Н., Ліпінська С. Діти і війна: монографія. Київ.-Ніжин : Видавець ПП Лисенко М.М., 2023. 221 с.

11. Кісарчук З. Г., Лазос Г. П, Омельченко Я. М, Царенко Л. Г., Литвиненко Л. І. Психологічна допомога постраждалим внаслідок кризових травматичних подій : методичний посібник. Київ. Видавництво «Логос», 2015. 207 с.

12. Кривоконь Н. І. Соціально-психологічна підтримка як чинник подолання скрутних життєвих ситуацій. *Проблеми сучасної психології*. 2015. Вип. 29. С. 319–328.

13. Кузікова С., Зливков В., Лукомська С., Щербак Т., Котух О. Психологічний супровід особистості в умовах війни : навч. посібник. Київ.-Ніжин : Видавець ПП Лисенко М.М., 2024. 260 с.

14. Лехолетова М. М. Соціальна підтримка вразливих категорій населення в умовах воєнного часу. *Сучасна теорія та практика соціальної роботи в Україні та зарубіжжі* : матер. міжнар. наук.-практ. конфер.(м. Львів, 14-15 листопада 2024 року). 2024. С. 163–167.

15. Міхеєва О. Аспекти соціальної роботи з дітьми під час війни. Соціальна робота: реалії та перспективи : зб. наук. пр. Всеукр. наук.-практ. конф. з нагоди Всесвітнього дня соціальної роботи (м. Полтава, 18–19 берез. 2025 р.) / за заг. ред. Н. О. Саїко, В. І. Березан. Полтава, 2025. С. 205–208.

16. Немцова А. В., Галайдюк В. М. Соціальна робота з сім'ями у воєнний час: проблеми та перспективи. *Габітус*. 2025. № 73. С. 57–65.

17. Опанасенко О. В. Соціально-педагогічний супровід дітей та молоді-переселенців у територіальних громадах. *Академічні студії*. Серія «Педагогіка». 2024. Вип. 4. С. 124–130.

18. Організація соціально-психологічного супроводу дітей, сімей, які постраждали внаслідок військових конфліктів / авт. кол.: Герило Г. М., Гніда Т. Б., Корнієнко І. О., Луценко Ю. А. ; заг. ред. Ю. А. Луценко. Київ : УНМЦ практичної психології і соціальної роботи, 2018. 128 с.

19. Пєша І. В., Сопівник І. В., Галайдюк В. В., Кошук О. Б. Соціальна робота з сім'ями, дітьми та молоддю : навчальний посібник. Київ: Компринт, 2023. 449 с.

20. Практики надання соціальних послуг сім'ям, які перебувають у складних життєвих обставинах: науково-методичний збірник / за ред. Комарової Н. М. Держ. ін.-т. сімейної та молодіжної політики, Київський міський центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді. К., 2016. 112 с.

21. Про охорону дитинства : Закон України від 26.04.2001 р. № 2402-III : станом на 06.07.2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14/ed20250706#Text>

22. Про соціальні послуги : Закон України від 17.01.2019 № 2671-VIII : станом на 27.09.2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text>

23. Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю : Закон України від 21.06.2001 № 2558-III : станом на 27.09.2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2558-14#Text>

24. Про схвалення Стратегії забезпечення права кожної дитини в Україні на зростання в сімейному оточенні на 2024-2028 роки та затвердження операційного плану заходів на 2024-2026 роки з її реалізації : розпорядження Кабінету Міністрів України від 26.11.2024 р. № 1201-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1201-2024-%D1%80#Text>

25. Психологія сім'ї: техніки підтримки родини: метод. посіб. / За редакцією: Інни Литвинової та Тетяни Курганської. К.: ТОВ «7БЦ», 2023. 264 с.

26. Психологічна допомога дітям в умовах воєнного стану : довідник вихователів дошкільних навчальних закладів і вчителів загальноосвітніх навчальних закладів / Н. В. Пророк, С. Т. Бойко, О. В. Гнатюк, О. І. Купрєєва, В. І. Полякова, О. А. Столярчук, Л. Г. Царенко, О. Ю. Чекстєре ; за ред. Н. В. Пророк. Київ, 2022. 155 с.

27. Психологічна допомога дитині у психотравмуючій ситуації : методичний посібник. Уклад. : Г.Б. Растроста. Суми. НВВ КЗ СОІППО. 2018. 64 с.

28. Психологічна підтримка та допомога дітям, які пережили травматичні події : навчально-методичний посібник / Автори-упоряд. : Н. Вааранен-Валконен, Н. Заварова, за заг. ред. О. Калашник. К. : 2022. URL: <https://files.znu.edu.ua/files/Bibliobooks/Inshi74/0054602.pdf> (дата звернення: 08.04.2025).

29. Романовська Д. Д. Психологічна допомога у закладах освіти в період війни: запити, методики, алгоритми дій. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Психологія. 2022. № 1. С. 148–152.

30. Семигіна Т. Сучасна соціальна робота. Академія праці, соціальних відносин і туризму. Київ, 2020, 275 с.

31. Слюсар Л. Резильєнтність сім'ї в умовах довготривалої війни в Україні. *Демографія та соціальна економіка*. 2025. № 2. С. 3–19.

32. Соціально-психологічна підтримка дітей, які переживають батьківську втрату : навчально-методичний посібник. Вінниця : КВНЗ «Вінницька академія неперервної освіти», 2016. 58 с.

33. Соціальна робота з дітьми, які постраждали внаслідок війни : навч. посіб. Київ : НУБіП України, 2023. 120 с.

34. Соціальна робота з сім'ями: теорії, моделі, ефективні практики: колективна монографія. Волинський національний університет імені Лесі Українки / За редакцією В. Петровича, С. Чернети. Луцьк: ФОП Гадяк Жанна Володимирівна, друкарня «Волиньполіграф», 2021, 342 с.

35. Соціальна робота з вразливими сім'ями та дітьми : посіб. у 2-х ч.; Ч. 1. Сучасні орієнтири та ключові технології / З. П. Кияниця, Ж. В. Петрочко. К. : ОБНОВА КОМПАНІ, 2017. 256 с.

36. Соціальна робота з вразливими сім'ями та дітьми: посіб. у 2-х ч.; Ч. 2 (Соціальна робота з вразливими сім'ями та дітьми) / А. В. Аносова, О. В. Безпалько, Т. П. Цюман та ін. / За заг. ред.: Т. В. Журавель, З. П. Кияниці. К. : ОБНОВА КОМПАНІ, 2017. 352 с.

37. Соціальна робота в умовах війни в Україні: проблеми та шляхи вирішення [Електронне видання] : матеріали I Міжнародної наук.-практ. конф. (Дніпро, 14 березня 2025 р.). Дніпро : ДВНЗ «ПДТУ», 2025. 415 с.

38. Спільно до нових послуг. Керівництво із впровадження соціальних послуг для сімей з дітьми в громадах. Частина 2. Ведення випадку та міжвідомча взаємодія. Посібник / Дацаківська О. Ю., Стельмах С. С., Максименко К.М. Київ, 2021. 72 с.

39. Спіріна Т., Бодня, А. Кейс-менеджмент у роботі з вразливими групами населення. *Ввічливість. Humanitas*. 2023, 2. С. 145–150.

40. Субашкевич І. Р., Пруднікова О. А. Соціально-психологічні особливості дитячо-батьківських відносин. *Соціальна психологія. Юридична психологія*. 2021. Вип. 23. С. 213–217.

41. Технології соціально-педагогічної роботи з сім'ями : навчально-методичний посібник / А. Й. Капська, І. В. Пеша, О. Ю. Міхеєва, М. Г. Соляник. К. : Видавничий Дім «Слово», 2015. 328 с.

42. Титаренко Т. М. Соціально-психологічна реабілітація особистості, що потерпає від воєнної агресії. *Український психологічний журнал*. 2018. № 1 (7). С. 151–160.

43. Трубавіна І. М., Острєцов В. В., Лисенко М. М. Психосоціальна підтримка: особливості та сучасні підходи до її здійснення в умовах війни. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Педагогічні науки*. 2025. № 1. С. 160–169.

44. Українська сім'я в умовах війни / за ред. Л. В. Супрун ; Ін-т демографії та соці. дослідж. ім. М. В. Птухи НАН України. Київ : Інститут демографії та соціальних досліджень, 2023. 157 с.

45. Як допомогти особистості в період переходу від війни до миру: соціально-психологічний супровід : практичний посібник / за наук. ред. Т. М. Титаренко, М. С. Дворник / Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної психології. Кропивницький : Імекс-ЛТД, 2022. 154 с.

46. Hillis S., Tucker S., Baldonado N. et al. The effectiveness of Hope Groups, a mental health, parenting support, and violence prevention program for families affected by the war in Ukraine: Findings from a pre-post study. *Journal of Migration and Health*. 2024. Vol. 10. Art. 100251. DOI: 10.1016/j.jmh.2024.100251.

47. UNICEF. (2023). Creating child-friendly spaces for Ukrainian families: Experience and guidelines. United Nations Children's Fund.

48. Walsh F. Traumatic Loss and Major Disasters: Strengthening Family and Community Resilience. *Family Process*. 2007. Vol. 46, No. 2. P. 207–227.